

S. Öztürk

Dr., T.C. Meşhed Başkonsolosluğu, Türk Dili Okutmanı, Meşhed, İran
(ases52@hotmail.com)

Fazlullah Han Lügâtinde Kapalı e (è) Ünlüsünün Durumu

Özet

Türkçede kapalı e ünlüsü (è) tartışılmalı konulardan biridir. Türkoloji alanında bir dönem sesin varlığı hakkında yapılan tartışmalar yerini aynı sözcüğün (e/i/è) mi okunması gerektiğine bırakmıştır. Sesin varlığına dair ilk bilgi Ali Şir Nevâ'î tarafından verilmiştir. Nevâ'î'den yıllar sonra yine Çağatay sahasında bir başka sözlük yazarı, Fazlullah Han, bu sesin varlığına işaret etmiştir. *Fazlullah Han Lügati* veya *Lügat-i Türki* adıyla bilinen bu Farsça-Çağatay Türkçesi sözlüğünün madde başlarından önce bir dil bilgisi bölümü bulunur. Bu bölümde yazar, (ع) harfinin iki farklı sesi karşıladığını ve farklı okunması gerektiğini ifade eder. Bu çalışmada Fazlullah Han tarafından kapalı e sesiyle yazılan tüm sözcükler listelenerek bu alanda çalışan araştırmacıların dikkatine sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: kapalı e, Fazlullah Han Lügâti, Çağatay Türkçesi, Fazlullah Han, Lügât-i Türkî.

S. Öztürk

Dr., Republic of Turkey, Consulate General of Mashhad, Turkish Language Instructor,
Mashhad, Iran (ases52@hotmail.com)

The Status of Closed e vowel (è) in Fazlullah Han`s Vocabulary

Abstract

The closed e vowel (è) in Turkish is one of the issues discussed. In the field of Turcology, discussions about the existence of sound for a period left its place to whether the same word (e / i / è) should be read. The first information about the existence of the sound was given by Ali Shir Neva'i. Years after Nevayi, another dictionary writer, Fazlullah Han, in the field of Chagatay Language pointed to the existence of this voice. This Persian-Chagatay Turkish dictionary, known as Fazlullah Han Lügati or Lügat-i Türki, has a grammar section before the beginning of the items. In this section, the author states that the letter (ع) meets two different sounds and must be read differently. In this study, all the words written by Fazlullah Han with closed e sound are listed and presented to the attention of researces in this field.

Key words: Closed e, Fazlullah Han Lügâti, Chagatai Turkish, Fazlullah Han, Lügât-i Türkî.

Giriş

Bir dönem, üzerinde yoğun tartışmaların bulunduğu kapalı e (è) ünlüsü hakkında günümüz Türkoloji araştırmacıları genel olarak ünlünün varlığı noktasında görüş belirtirler.

“Kapalı è, Türk dilinin yazılı dönemlerinden beri açık e ve i sesleri ile beraber takip edilebilen bir ses olmasına rağmen hem imla hem fonetik açıdan tartışılmalı bir sestir. Bu tartışmalar bir tarafta kapalı è sesinin varlığı sorusu üzerinde yoğunlaşırken, diğer tarafta daha iddialı ve farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Şöyle ki Türkiye Türkolojisinde kapalı è'nin varlığı è mi, i mi diye tartışılırken, Sovyet Türkolojisinde olaya açık ve kapalı è açısından bakılmış ve açık e sesinin İran asıllı olduğu, bu sesin Türk lehçelerine İrani dillerin etkisiyle girmiş olduğu görüşünün yanı sıra, Ana Türk dilinde bir tane e sesinin var olduğu ve Türkiye Türkçesindeki e'lerin açık olmadığı gibi görüşler ileri sürülmüştür. Bu iki e sesinin birçok Türk lehçesinde, özellikle Türkiye Türkçesinde birbirine karıştığı ve bu durumun da farklı yorumlara sebep olduğu görülmektedir” [1, s. 522].

Türkçeye ait en eski metinlerin okunmasıyla başlayan Türkçedeki kapalı e sorunu hakkında günümüze kadar birçok çalışma yapılmıştır. Ağızlar ve Türk dilinin kolları üzerinde yapılan araştırmaların ve geçmiş dönem metinlerini inceleyen çalışmaların sayısının artışı, farklı yorumların azalmasına ve kapalı e (è) ünlüsü hakkında daha sağlam değerlendirmelerin yapılmasına olanak sağlamıştır.

“Bu durum daha çok ilk hecedeki vokali ilgilendirir: (1) Bazen aynı kelimenin hem i'li hem de e'li şekillerde bulunması haklı olarak Türkçe üzerine çalışanları her iki sesin birleştiği temel bir sese götürmektedir. (2) Türkçe'nin XIII. Yüzyıldan sonraki devresinde i'lerin daha ağır bastığını görmekteyiz. Bu durum Anadolu sahasında karışıklık gösterirken, Çağatay sahasında kat'i olarak “i” tarafına geçmektedir” [2, s. 271].

Yapılan tüm çalışmalara rağmen kapalı e sesi üzerindeki belirsizlik perdesi kaldırılamamıştır. Buradaki temel problem aynı kelimenin farklı okunuşlarının bulunmasıdır. Bilal Yücel Nehcü'l-Ferâdis adlı eseri değerlendirirken konu ile ilgili olarak şu tespitte bulunmuştur: “Eserimizi yazıma bağlı kalıp ber-, bër-, bir- şeklinde okuyan, yazım farklılığına bakmayıp böylesi kelimeleri è ile okumanın doğru olacağını savunan ve eserdeki yazım özelliklerini bir yana bırakıp genel kabulle ya da ön kabulle e/è/i okuyan uzmanlarımız olmuştur. Konu, uzun süre uzmanların kişisel tercihi olarak kalmış, son yıllarda è okuyuşu ağırlık kazanmıştır” [3].

Hangi kelimenin kapalı e sesi ile okunacağı belirlenemediği için araştırmacılar kendi görüşlerine göre hareket etmişler ve aynı metnin zaman içerisinde farklı okunuşları ortaya çıkmıştır. Genel olarak bakıldığında bu durum sadece kapalı e ünlüsünü değil diğer ünlüleri de ilgilendirmektedir. Geçmişte kullanılan alfabelerin ünlüleri yeterince yansıtamayışı bu problemin temel sebebidir. Yani tarihî alfabelerimiz bu konuda çözüm değil sorun tarafında bulunur. Bu nedenle sesin varlığının tespiti için alfabe dışında birtakım ek bilgilerin sunulması veya farklı bir yazım tekniğiyle kapalı e'nin belirtilmesi gerekliydi. Çağatay Türkçesinde bu sese dair ilk olarak Ali Şir Nevâ'î 15. yüzyılda bilgi vermiştir.

“Nevâî 1499 yılında kaleme aldığı *Muhâkemetü'l-Lugateyn* adlı eserinde Türk dilinin Arap alfabesiyle yazımı (imlası) ve o harflerin Türk dilindeki ünlü ve ünsüz sesleri karşılması hakkında ayrıntılı bilgi verirken, Arapça “y” (ﻱ) harfiyle yazılan Türkistan sahası Türkçe metinlerde (Çağatayca'da) bu Arapça “y” (ye) harfinin aslında Türkçe metinlerde üç ayrı ünlü sesi karşıladığını çok açık bir şekilde belirtir” [4, s. 266].

17. yüzyılda telif edildiği düşünülen *Fazlullah Han Lügati*'nde de benzer bir açıklama bulunur. Sözlüğün başında yer alan dil bilgisi bölümünde “yit” yazılışı örnek verilmiş ve açıklama kısmında bu sözcüğün iki farklı şekilde okunabileceği ve anlamının değişeceği “be-terķîķ-i kesreyi yâ gom şoden-est ve be-tefĥîm resîden” cümlesiyle belirtilmiştir. “Bu kelimenin açıklamasında “be-terķîķ” ifadesinin olması durumunda yit-(kaybolmak) ve “be-tefĥîm” ifadesinin bulunması durumunda ise yêt-(ulaşmak) anlamlarına geleceği dile getirilmiştir” [5, s. 34].

Yukarıda da ifade edildiği gibi yazar, yazılışı aynı olan bu sözcüklerin seslendirilişinin farklı olduğunu terķîķ ve tefĥîm kavramlarıyla dile getirmiştir. Bize göre yazarın burada terķîķ ile kastı (i) sesi iken tefĥîm ile kastı (è) sesidir. Yazar tarafından verilen Farsça “gom şoden” (yit-, kaybol-) ve “resýden” (yet-, var-, ulaş-) anlamları da bu düşünceyi doğrulamaktadır.

Hem Nevâ'î hem de Fazlullah Han (ﻱ) harfinin okunuşuyla ilgili açıklamalarında (i) sesine yer vermemişler. Her iki eserin de Farslara yönelik oluşturulması bunun nedeni olabilir. Farsçada bu ünlünün bulunmayışından dolayı yazarlar böyle bir yol izlemiş olmalıdır. Diğer türlü Çağatay Türkçesinde bu sesin olmadığını düşünmek gerekir ki bu Türkçenin tarihî gerçekliğiyle örtüşmeyen bir durum olacaktır.

“Anadolu'da birçok ağızda sıkça kullanılan bu sesle ilgili pek çok değerlendirme yapılmış ve genel olarak bu sesin varlığı kabul edilmiştir. W. Radloff, V. Thomsen, K. Foy, V. Gronbech, Z. Gombocz, J. Németh,

N. Poppe, A. von Gabain, Räsänen, J. Eckmann gibi yabancı Türkologlarla Emine Yılmaz, Musa Duman, Timur Kocaoğlu, Zeynep Korkmaz, Ahmet Cevat Emre gibi yerli araştırmacılar ayrıntılı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. *Kutadgu Bilig* üzerine çalışan Reşit Rahmeti Arat kapalı e sesini kabul etmezken, *Divanu Lügati't-Türk* üzerine çalışan Besim Atalay bu sesin varlığını kabul etmiştir” [6, s. 46].

Görüldüğü üzere kapalı e meselesi hem Türkiye’de hem yurt dışında ilgi çeken konulardan biri olmuştur. Bu konuyla ilgili Emine Yılmaz [7, s. 151-1165] tarafından yapılan çalışmada kapalı e üzerine yaşanan tartışmalar kronolojik olarak sıralanmıştır. Bizim bu çalışmada amacımız benzer süreci tekrar etmek değil, *Fazlullah Han Lügati* üzerinden bu sorunun çözümüne katkı sunmaktır. *Fazlullah Han Lügati*’ni değerli kılan nokta yazarının Çağatay Türkçesi dil bilgisi kurallarını anlatırken kapalı e hakkında yaptığı açıklamadır.

Fazlullah Han Lügâti

Bu çalışma için seçilen eser, Çağatay Türkçesi-Farsça olarak hazırlanmış iki dilli bir sözlüktür. Sözlüğün giriş bölümünde Çağatay Türkçesine ait bir gramer bölümü de bulunmaktadır. Eser, Türkiye’de tarafımızca doktora tezi olarak çalışılmıştır.

“Başlangıçta bir ön söz bölümü bulunur. Bu bölümde yazar Farsça Allah’ı ve Hz. Muhammed’i övdükten sonra Türkçenin sultanların dili ve dillerin sultanı olduğunu belirterek bu çalışma ile Türk dilinin kurallarını anlatacağımı ifade eder. Ardından son derece abartılı bir övgü ile dönemin şahı Muhammed Evrengzib övülür. Bu bölümde yazarın Cakü Han’ın soyundan geldiği ve Seyf Han’ın amcasının oğlu olduğu ifade edildikten sonra dil bilgisi bölümüne geçilir. Bu bölümde Çağatay Türkçesi eklerinin ve bazı kelimelerin Farsça açıklamaları ve karşılıkları bulunur. Bunun ardından eseri üç bölüm halinde değerlendirmek mümkündür.

I. Bölümde fiiller alfabetik olarak sıralanmış ve Farsça karşılıkları verilmiştir.

II. Bölümde isimler, ilk ve son harflerine göre alfabetik olarak sıralanmış ve Farsça karşılıkları verilmiştir.

III. Bölümde ise askerî terimler ve Türk boyları; meyveler, madenler, hayvanlar, organlar ve rakamlar tematik olarak sınıflandırılmıştır” [5, s. 2].

Fazlullah Han Lügati’nde kapalı e (è) sesi olan sözcüklerin listesi aşağıda verilmiştir. Liste oluşturulurken aynı sözcüğün çekim ekli biçimleri listeye dâhil edilmemiştir. Listede öncelikle sözcüğün metindeki

transkripsiyonu ardından ise anlamı ile metindeki sayfa ve satır numaraları sıralanmıştır.

1.	bëgem:	Âmirim, beyim.	(22b/7)
2.	bëgim:	Kadın âmir.	(22b/1)
3.	bëgenmek:	Beğenmek	(8b/11)
4.	bël:	Bel.	(50b/7)
5.	bël-bağ:	Bel bağı, kemer.	(21b/6)
6.	bëlzerek:	Bilezik.	(22a/8)
7.	bërmek:	Vermek.	(8a/14)
8.	bërdürmek:	Verdirmek.	(8a/14)
9.	bëş:	Beş sayısı.	(49b/8)
10.	bëşinçi:	Beşinci.	(M 17a/15)
11.	bëşük:	Beşik.	(22b/2)
12.	çëbe:	Savaş sırasında giyilen zırh.	(51b/7)
13.	çëçe:	Teyze.	(30a/9)
14.	çëlek:	Nişane, işaret, nişan yüzüğü.	(29b/8)
15.	çëñ:	Havada bulunan toz ve duman.	(29b/11)
16.	dëmağ:	Demek, söylemek.	(9b/5)
17.	ëbin:	Parlak.	(M 13b/12)
18.	ëgeçi:	Abla, büyük kız kardeş.	(19a/14)
19.	ëger:	Eyer.	(14a/4)
20.	ëgev:	Eğe, törpü.	(18b/7)
21.	ëgilmağ:	Eğilmek.	(M 5b/11)
22.	ëgin:	Sırt, arka.	(M 13b/13)
23.	ëgri:	Eğri, çarpık, büküm.	(19b/1)
24.	ël:	1.Halk, ahali. 2. El, tutma organı. (17a/7 – 50a/15)	
25.	ëlgü:	Pençe.	(18b/3)
26.	ëmağ:	İmek, olmak, imek fiili.	(7a/5)
27.	ëmçek:	Göğüs, meme.	(M 13a/9)
28.	ëmçi:	Tabip, doktor.	(19b/1)
29.	ëme:	İlaç, deva, çare.	(M 14a/16)
30.	ëmgek:	Emek, sıkıntı, eziyet.	(16b/8)
31.	ëmmağ:	Emmek.	(M 5b/5)
32.	ëncitmağ:	İncitmek.	(8a/2)
33.	ëndekçi:	Davetçi, konuk çağırıcı.	(M 15a/10)
34.	ëni:	Küçük kardeş.	(M 14b/10)
35.	ëp:	İp, iplik.	(13a/8)
36.	ër:	Erkek, koca, kişi.	(14a/6)
37.	ërmağ:	İmek, olmak.	(6b/12)
38.	ërenler:	Ermişler, erenler.	(14a/10)
39.	ërgek:	Erkek.	(M 13a/17)
40.	ërک:	İhityar, irade, güç, kuvvet.	(17a/3)

S. Öztürk. Fazlullah Han Lügâtinde Kapalı e (è) Ünlüsünün Durumu.

41.	èrklik:	Güçlü, kuvvetli, padişah.	(19a/11)
42.	èrlik suyu:	Er suyu, meni, sperma.	(19b/7)
43.	ès:	Akıl.	(14b/7)
44.	èsmaq:	Esmek, rüzgârın esmesi.	(6a/12)
45.	èsen:	Sağ salim, sağlıklı.	(3b/3)
46.	èsirkep:	Bir şeyi korumak, esirgemek.	(13a/5)
47.	èski:	Eski.	(M 15a/7)
48.	èslig:	Akıllı.	(M 13a/1)
49.	èsnemaq:	Esnemek.	(M 5a/11)
50.	èşek:	Eşek.	(17a/3)
51.	èşekçi:	Eşekçi, eşek alıp satan kişi.	(M 15a/13)
52.	èşek şurası:	Ak pazı denilen bitki.	(19b/14)
53.	èşek qolağı:	Ispanak.	(20a/1)
54.	èşik:	Eşik, kapı.	(17a/2)
55.	èşik aqa:	Kapıcı başı, köy bekçisi.	(12b/14)
56.	èşikçi:	Eşikçi, kapıcı.	(20a/8)
57.	èt:	Et, deri ile kemik arasındaki tabaka.	(13a/14)
58.	ètek:	Etek, bir çeşit kadın kıyafeti.	(16b/6)
59.	geçke:	Ense.	(40b/6)
60.	kèbçik:	Çember, daire, küçük davul ve tef.	(42a/8)
61.	kèbenek:	Yağmurluk.	(42a/10)
62.	kèce:	Gece.	(43a/5)
63.	kèç:	Geç, vaktin ilerlemesi.	(41a/2)
64.	kèçmaq:	Geçmek.	(41a/2)
65.	kèçigine:	Küçük, ufacık.	(M 27a/18)
66.	kèçik:	Küçük, ufak.	(42a/6)
67.	kèçik kèrim:	Küçük, ufak, küçücük.	(M 27a/7)
68.	kèçtürmaq:	Gecikmek, vakti geçirmek.	(M 9b/6)
69.	kèçür-:	Geçirmek, geç kalmak.	(M 26a/12)
70.	kèklig:	Keklik.	(51a/15)
71.	kèlmek:	Gelmek.	(2a/8)
72.	kèlilmek:	Getirilmek.	(M 9a/13)
73.	kelte kèsek:	Kertenkele.	(42a/11)
74.	kèltürmek:	Getirmek.	(M 9a/13)
75.	kèmeçi:	Gemici, kayıkçı.	(43a/13)
76.	kèj:	Geniş, ayrıntılı.	(M 26b/12)
77.	kèjeş:	Görüşme, danışıp anlaşma.	(41b/6)
78.	kèrek:	Gerek.	(2b/12)
79.	kèreklig:	Gerekli, lazım.	(M 26b/6)
80.	kèrgüz-:	Götürmek.	(41a/12)
81.	kèriş:	Kiriş, yayın iki ucunaki esnek bağ.	(41b/2)
82.	kèrpe:	Yatak, yorgan.	(43a/6)

83.	kés-:	Kesmek, biçmek, koparmak.	(41a/13)
84.	késilmağ:	Kesilmek.	(M 9b/1)
85.	kêş:	Kürk, samur kürkü.	(41b/3)
86.	kêşik:	Muhafız, bekçi, nöbetçi.(?)	(42a/13)
87.	kétmen:	Kilit, anahtar.	(M 27a/9)
88.	kêydürdi:	Giydirmek.	(M 2b/2)
89.	kêyip:	Giymek.	(M 26a/7)
90.	kêyik:	Geyik.	(M 51a/5)
91.	kêz:	Keçe, çul.	(41a/10)
92.	ķoya bêrdi:	Koyvermek, vazgeçmek.	(40a/11)
93.	mên:	Ben.	(4b/1)
94.	sakıp bêr-:	Sokuvermek.	(33a/8)
95.	sêgliğ:	Oklava.	(34a/12)
96.	sêgrimağ:	Yerinden sıçramak.	(M 8a/7)
97.	sêksen:	Seksen sayısı.	(50a/6)
98.	sêmiz:	Semiz, şişman, besili, etli.	(33a/15)
99.	sêmizmağ:	Semirmek, şişmanlamak.	(9b/8)
100.	sêmizliğ:	Besili.	(34a/10)
101.	sêmiz ot:	Semizotu.	(32b/4)
102.	sên:	Sen, 2. Tekil şahıs zamiri.	(4b/1)
103.	sêjmağ:	Sindirilmek, hazm olunmak.	(9b/9)
104.	sêjir:	Sinir, asap, damar.	(33a/5)
105.	sêjürmağ:	Çekmek, hazmetmek.	(M 7b/6)
106.	sêpmağ:	Serpmek, saçmak, dökmek.	(10a/5)
107.	sêpetmağ:	Saçtırmak, dağıtmak, döktürmek.	(M 8a/2)
108.	sêpürmağ:	Süpürmek.	(9b/15)
109.	sêpürig:	Süpürge.	(M 23a/7)
110.	sêv-:	Sevmek.	(M 23a/1)
111.	sêvüglü:	Sevimli, hoş, sevilmiş.	(35a/2)
112.	sêyüglük:	Sevgi, dostluk.	(34a/9)
113.	têbreg:	Tef.	(M 18a/18)
114.	têgirmen:	Değirmen.	(27a/2)
115.	têgne:	Uzunca yapılan kap.	(M 19a/9)
116.	têgre:	Çevre.	(M 19a/11)
117.	têk:	Sessiz, suskun.	(26a/5)
118.	têkis:	Dikiz, düz, denk, eşit, doğru.	(25a/1)
119.	têkmek:	Dikmek.	(9a/5)
120.	têlbe:	Deli, kuduz.	(27a/12)
121.	têlbelik:	Delilik.	(26a/2)
122.	têmür:	Demir.	(24a/12)
123.	têj:	Denk, eşit.	(25b/8)
124.	têjiz:	Deniz.	(3a/11)

S. Öztürk. Fazlullah Han Lügâtinde Kapalı e (è) Ünlüsünün Durumu.

125.	tênlemağ:	Denkleştirmek, eşitlemek.	(M 7a/2)
126.	tênri:	Tanrı.	(27b/3)
127.	tênşemağ:	Eşit olmak, birbirine denk olmak.	(M 7a/3)
128.	têp:	Tekme.	(50b/11)
129.	têpmağ:	Tepmek, tekmelemek.	(9a/7)
130.	têr:	Ter.	(24a/14)
131.	têrek:	Kavak ağacı.	(25b/13)
132.	têri:	Deri.	(M 31a/3)
133.	têriğ:	Derin.	(M 18b/7)
134.	têskeri:	Tersine, doğru olmayan, yüz üstü.	(M 19b/1)
135.	têşük:	Delik, yarık.	(25b/12)
136.	têve:	Deve.	(27a/9)
137.	têveçi:	Deveci, kervancı.	(27b/10)
138.	yêmağ:	Yemek.	(12a/9)
139.	yêdürmek:	Yemek yedirmek.	(M 10a/16)
140.	yêl:	Yel, rüzgar.	(47b/15)
141.	yême:	Yiyecek.	(49a/1)
142.	yêr:	Yer, yeryüzü.	(3a/8)
143.	yêşmağ:	Açmak, çözmek.	(M 10a/5)
144.	yêtmağ:	Yetişmek, varmak, ulaşmak.	(M 10b/10)
145.	yêtgürmağ:	Yetiştirmek, ulaştırmak.	(12b/1)
146.	yêtişmağ:	Yetişmek, varmak, ulaşmak.	(M 10a/9)
147.	yêyılmağ:	Yemek yenmek.	(M 10a/16)
148.	yêzmağ:	Açmak, çözmek, halletmek.	(M 10b/3)
149.	yêzılmağ:	Açılmak, çözülmek.	(M 10b/3)
150.	zêve:	Civa.	(32a/8)

İki Şekli Bulunan Sözcükler

Yukarıda kapalı e ile kafa karıştıran durumlardan birinin aynı sözcüğün aynı metinde bile ikili şeklinin bulunması olduğu ifade edilmişti. *Fazlullah Han Lügâti*'nde de benzer bir durum söz konusudur. Aslında bu durum doğal kabul edilmelidir. Günümüz iletişim araçlarının bulunmadığı bir dünyada elbette ağız özelliklerinden kaynaklanan farklılıklar metinlere yansiyacaktır. İkili kullanımların sadece Çağatay sahasıyla sınırlı olmadığı hem Osmanlı döneminde hem de günümüzde Anadolu sahasında görüldüğü bilinmektedir.

“i>e ve e>i meselesiyle ilgili ‘bel, beş, erkek, gerçek, yedi, yer, yetmiş vb.’ bazı kelimelerde Klasik Osmanlı Türkçesi döneminde söyleyişte tek şekilliliğe varıldığını söylemek mümkün gözükmele beraber, özellikle çekim sırasında hece yapısı değişen *de-*, *et-*, *ver-* gibi kelimelerde, bugünkü ağızlardakine benzer bir şekilde, son dönemlere kadar değişik dil

katmanlarında ve bölgelerde ikili seslendirilmenin mevcut olduğunu söyleyebiliriz.” [8, s. 101]

Yukarıdaki listede kapalı e bulduran sözcüklerden sekiz tanesinin farklı şekilleri metnimizde bulunur. Fakat gerçekte burada farklı seslendirilişinden söz etmek çok zordur. Sözcükler müstensih hatası ve farklı lehçelerden derlenmiş olması gibi nedenlerle ikilik oluşturmuşlardır. Araştırmacıların ilgisine sunmak amacıyla tüm sözcükler bu bölüme alınmıştır.

1. eşek	eşek (M 13a/15)
2. kës	kesmağ (11a/7)
3. mën	men (4a/12)
4. tèmür	demür (31a/11)
5. tènri	deñri (M 21a/17)
6. tève	deve (M 21a/16)
7. yël	il (M 19b/6)
8. yétmağ	it- (M 3b/11)

Sonuç

Kapalı e sesinin varlığı bir dönem tartışılmışsa da bizim çalışmamızda ve son dönem ortaya konulan benzer çalışmalarda sesin varlığı çok açık görülmektedir. Fazlullah Han, atası Ali Şîr Nevayî gibi Farslara Türkçeyi anlatırken imla ve ses farkına dikkat çekmiş ve kapalı e (è) sesi bulduran 150 civarında sözcüğü eserinde vermiştir.

Burada verilen liste, Çağatay Türkçesinde kapalı e sesi taşıyan kelimeler için araştırmacılara başvuru kaynağı olacaktır. Fazlullah Han sözlüğünün çağdaşı diğer sözcükler gibi birçok yanlış barındırması nedeniyle itinalı davranmak gerekir; özellikle Fazlullah Han Lügati'nin ilk baskısını yapan Abdurrah Münşi, bu esere birçok yanlış eklemiştir.

Fazlullah Han Lügati'nden elde edilen kapalı e listesinde, sesin alıntı sözcüklerde bulunduğu da görülür. Bu durum sesin Türkçede yaygın kullanımına ve alıntı sözcüklerin Türkçenin fonetiğine uyarlanmasına örnek olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKLAR

1. Semedli, E., “Türk Lehçelerindeki Bir Ses: Kapalı è”, *Journal of Azerbaijani Studies*, (Journal of Humanities and Social Sciences – from 2011), s. 522–632. 2008.
2. Yavuz, O., “Türkçe’de Kapalı E”, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 6, s. 271–306. 1991.
3. Yücel, B., “Nehcü’l-Ferâdis’te Uzun-Kapalı E (è) Ünlüsünün Yazımı”, 38. *ICANAS (10-15.09.2007) Dil Bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi*, C.IV, Ankara: AKDITYK Yay., 2011.

S. Öztürk. Fazlullah Han Lügâtinde Kapalı e (è) Ünlüsünün Durumu.

4. Kocaoğlu, T., “Tarihi Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı é / i meselesi”, *Türk Kültürü*, S. 483-484, 266–281. 2003.
5. Öztürk, S. *Fazlullah Han Lügâti (İnceleme-Metin-Dizin)* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi. 2020.
6. Ertekinoglu, S., “Alıntı Sözcüklerdeki Kapalı e Üzerine”, *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal*, C. 3, S. 2, 45–51. 2015.
7. Ceylan Yılmaz, E., “Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, S. 1, 151–165. 1991.
8. Duman, M., “Klâsik Osmanlı Dönemi Türkçesinde i/e Meselesine Dair”, *İlmi Araştırmalar*, S. 7, 65–104. 1999.

Андатпа

Түрік тілінде дауысты дыбыстар қатарында кездесетін қысаң «e/ə» (è) - дыбысы қазіргі таңға дейін талқыланып келген мәселелердің ауқымдысы. Түркология саласы бойынша бір кезеңдері аталмыш дыбыстың шын мәнінде дыбысталуы туралы қозғалған пікірталастар, нақ сол дыбыс бар сөзді (e/и / è/ə) дыбысының баламаларының қайсысымен оқу керек деген мәселені қарастырған. Ал осы дыбыс туралы алғашқы мәліметті Әлішер Науаи ұсынған. Науаиден кейін араға жылдар салып, Шағатай жерінде тағы бір сөздік жазушы Фазлуллах Хан осы дауысты дыбыстың бар екендігін атап өткен. Фазлуллах Хан «Лұғаты» немесе «Лұғат-и түрки» деп аталатын парсыша-шағатайша сөздіктің басында грамматикаға арналған бөлімі бар. Бұл бөлімде автор араб әрпімен берілген (ع) әрпінің екі түрлі дыбысталуының және оның әртүрлі оқылуы керектігін айтады. Бұл мақалада Фазлуллах Ханның еңбегіндегі қысаң «e» дыбысы бар барлық сөздер тізімге алынып, осы сала мамандарының назарына ұсынылды.

Кілт сөздер: қысаң «e» дыбысы, Фазлуллах Хан лұғаты, шағатай түрікшесі, Фазлуллах Ханның «Лұғат-и түрки» сөздігі.

(Өзтүрк С., Фазлуллах Хан сөздігіндегі қысаң «e» (è) дыбысы туралы)

Аннотация

Закрытая буква «e/a» (a), которая является одним из наиболее распространенных гласных звуков на турецком языке, является одной из наиболее широко обсуждаемых проблем на сегодняшний день. В какой-то момент в области тюркологии дебаты по поводу фактического звучания этого звука оставили свой след в вопросе о том, какую из альтернатив звуку слова с таким же звуком (e / и / è/ə) следует читать. Али Шир Наваи предоставил первую информацию об этом звуке. Через несколько лет после Наваи другой лексикограф, Фазлулла Хан, отметил присутствие этого голоса в Чагатае. В персидско-чагатайском словаре, который называется словарь Фазлуллы Хана или Лугат-и-тюрки, в начале есть раздел грамматики. В этом разделе автор заявляет, что буква (ع), данная арабской буквой, имеет два разных звука и должна читаться по-разному. В этом исследовании все слова в работе Фазлуллы Хана с закрытым звуком «e» перечислены и представлены специалистам в этой области.

Ключевые слова: закрытый звук "e", словарь Фазлулла хана/Словарь, чагатайский язык.

(Озтүрк С., О закрытом звуке "e" (è) в словаре Фазлуллах Хана)